

Detta är en utskrift från från Göteborgs-Posten.

STÄNG

Utskriftversion av: <http://www.gp.se/kulturnoje/litteratur/1.297868-lukas-pribyl-forgotten-transports-1-4>

Publicerad 27 januari 2010

Uppdaterad 1 juni 2010

FILM/BOK

Lukás Pribyl | Forgotten Transports 1-4

FILM

Lukás Pribyl | Forgotten Transports 1-4

Filmerna visas under Filmfestivalen

BOK

Samuel D Kassow | Vem skall skriva vår historia?

– Det dolda arkivet i Warszawa-gettot

Översättning Katalin Földesi

Bonniers

Chil Rajchman | Jag är den sista juden

– Treblinka (1942-1943)

Översättning och förord av Salomon Schulman

Norstedts

Relaterat

Artikelbilder

Ur Forgotten Transports: To Estonia av Lukás Pribyl. Bild: Lukás Pribyl

Tyska soldater övervakar deporteringen av polska judar som deltog i upproret i gettot i Warszawa våren

1943. Bild: anonymous

Samuel D Kassow.

27 januari är Förintelsens minnesdag. Mikael van Reis har sett Lukás Pribyls fyra dokumentärer *Forgotten Transports* och läst två nyutkomna böcker om det största mordprojekt som utformats av människan.

Om minnet kan manipuleras av både glömska och revisionism innebär historieskrivningen en ständig möjlighet. Det hjälper de öppnade arkiven till med – efter 1989 har vi exempelvis fått nya skildringar av Stalintidens Sovjet av forskare som Anne Applebaum och Orlando Figes.

När stalinisterna verkade spara på alla dokument om Den stora terrorn, försökte nazisterna förinta allt som kunde dokumentera Förintelsen. Det lät sig förstås inte fullgöras. Vi kan i stället följa hur det bortträngda gradvis kommer åter.

Det nazistiska deportationssystemet var oerhört mycket mer omfattande än några för alla bekanta läger. Först identifierades systemet med koncentrationsläger som Belsen och Buchenwald som de allierade kunde filma, därefter fixerades vetskapen om Auschwitz-Birkenau liksom de övriga förintelselägren i Operation Reinhard. Efterhand förskjuts vetskapen om Förintelsen österöver mot massmördandet i spåren av invasionen av Sovjet 1941.

När forskningen tidigare beräknat antalet judar och andra icke-ariar som skjutits av mobila mordkommandon 1941–42 till en miljon individer, står vi nu inför siffran en och en halv miljon. Den katolske prästen Patrick Desbois och hans forskargrupp gräver upp mordplatserna i Ukraina och räknar kulorna. Jorden ljuger inte om benen.

Så kommer det bortträngda i dagen samtidigt som de sista vittnena går ur tiden. 1985 kom en vändpunkt för allmänmedvetandet genom Claude Lanzmanns notimmarfilm *Shoa*. Nu på filmfestivalen visas den unge tjeckiske filmaren Lukás Pribyls (född 1973) fyra fullängdsdokumentärer *Forgotten transports*. Under tio års detektivarbete med telefonkatalogen i handen har han jorden runt mött många av de mycket få överlevande och ännu levande tjeckiska judar som deporterades av nazisterna.

Det är fyra filmer och sex timmar som vinner sin väldiga kraft genom det melodiska berättandet. Här finns ingen förnumstig speakerröst. Bara bilder och vittnesmål. De var unga och deporterades till Polen, Lettland, Estland och Vitryssland. Pribyl har sökt i arkiven och redigerar samtalen med unika fotografier, raspiga journalfilmer och Petr Ostrouchovs precisa strängmusik – oftast en vaksam, sorgsen musik och någonstans ljusare klezmer.

De var 17–18 år och fulla av livskraft och kärlek. Av sjutusen deporterade till Lettland kommer

tjugotvå tillbaka. Resten slaktas, skjuts i diken, gasas, dör av misshandel, svält och sjukdomar. Varje film har sin tematik – att överleva genom antagen identitet, genom kvinnlig solidaritet, genom partisanliv och man påminns om hur oerhört starka familjebanden var – ofta fatalt starka.

Det är ibland som att lyssna till hela romaner – den låghalte tjecken Jan Osers som hela tiden byter identitet och av misstag börjar kalla sig Landowski. Många har varit tysta om sina upplevelser ett helt liv. Nu kommer det förflutna åter. Det är frapperande hur dessa gamla människor ofta berättar med en sådan vitalitet om allt det outhärdliga. Det är ”oral history” och vittneslitteratur i ett drabbande drag. All överlevnad är slump – ”Jag kallade mig låssmed.”

Så ritas kartan över terrorns topografi på nytt. Berättelserna är inte de vanliga, ortnamnen är nya. Koncentrationslägret Vaivara omgavs av tjugotvå underläger. Auschwitz är bara en mittpunkt i en väldig arkipelag av småläger, ett Ortsnamn som blivit ett begrepp som suddar ut systemets helhet ur allmänförståelsen. Hur många känner till Kalevi-Liiva i Estland?

Möjligheten att se dessa fyra, sensationella dokumentärer finns nu på filmfestivalen, men jag förväntar mig att SVT skall visa dem för svenska folket.

Om nazisterna brände bevisen fanns ändå offer och överlevande som kunde vittna. En faktisk dokumentation skedde i de största av de fyrahundra getton som nazisterna inrättade i Polen. I det näst största i Lodz dokumenterades allt i Gettokrönikan som bland annat utgjort ett underlag för Steve Sem-Sandbergs roman *De fattiga i Lodz* som utkom i höstas.

I det största gettot i Warszawa skedde en liknande massiv dokumentation av det sociala, kulturella och ekonomiska livet i denna mardröm där över fyrahundrafemtio tusen människor trängdes in på en bråkdel av stadens yta. Gettot bildades i november 1940 och därefter vidtar slavarbete, mord, utsvältning, utpressning och förödmjukelser i aldrig skådad omfattning. Efterhand påbörjas deportationerna ”nach Osten”, men de går i själva verket till dödslägrer Treblinka tio mil nordöst från Warszawa. Slutligen förintas gettot.

Vem skall skriva vår historia? är titeln på den amerikanske historikern Samuel D Kassows minutiösa berättelse om kampen för Minnet.

Precis som Steve Sem-Sandberg skildrar i sin roman skapas i gettot ett samhälle på gott och ont. Det är ett brutalt klassamhälle med sitt allsmåktiga Juderåd, med polis och angivare, korruption och kriminalitet. Mot det stod en samhällsorganisering alltifrån sionistiska partier till huskommittéer, frivilligorganisationer som Aleinhilf och CENTRO. Här fanns en optimistisk, social kreativitet som hela tiden bjöd dödsväldet motstånd.

En nyckelfigur i detta sammanhang var historikern Emanuel Ringelblum. Det är han som bildar en underjordisk arkivcentral kallad Oyneg Shabes och därigenom en vetenskapligt orienterad dokumentation av gettots liv. I djupet av gettot sitter han och ständigt skriver. Han skildrar samhället och snart nog också utrotningsprogrammets steg för steg. ”Du är ingen människa, du är inget djur, du är jude” – alltså skall du dö. Förklarade en SS-man.

Kassows bok är ett forskningsarbete som bildar en skildring i vidvinkel av gettolivet. När upproret närmar sig grävs arkivet ner i täta förslutningar för att sändas till eftervärlden. Ringelblum och andra gömmer sig i en bunker, avslöjas av angivare och mördas. Journalisten Rachel Auerbach skall dock överleva och peka ut platsen för arkivet. Det bortträngda kommer så åter.

De flesta gettoinvånarna deporterades till Treblinka där de gasades med koloxid och

kremerades – fler än 254 000. Lägreets mordkapacitet var ungefär 12 000 per dag. Upp till 900 000 dödades totalt i Treblinka och 57 fångar överlever. De flyr i upproret i augusti 1943. Till dem hör Chil Rajchman som sedan efter kriget lämnade Europa för Uruguay.

Han skrev ner sina minnen i en bok som utgavs efter hans död 2005. Nu finns den på svenska: *Jag är den siste juden* är ett granithårt vittnesmål från gehenna där piskorna viner över ryggarna och en sekunds tvekan är skillnaden liv eller död. Rajchman fick uppgifter som ”frisör” och ”tandläkare”. Det tillhör det otäckaste man kan läsa.

Jag har bara en invändning mot utgivningen. I bildsektionen finns ett fotografi av Hitler och Himmler som där sägs inspektera Treblinka tillsammans och ger klartecken åt verksamheten. Det är oriktigt. Himmler var där en dag i mars 1943, men inte med Hitler.

Det fanns absurdt nog ett litet zoo i Treblinka. Efter att ha spritt sin kultur i långa dagsverken kunde SS-vakterna koppla av där med lite kontemplativ natur. Det nazistiska djurintresset var ju större än människointresset. I detta zoo fanns några lokalt infångade rävar och ett duvslag på taket. En bild i boken visar tre björnar från detta zoo. Det fanns förvisso en SS-man vid namn Bär där, men jag har aldrig sett något belegg för vanliga brunbjörnar i Treblinka. Varför spela historierevisionisterna i händerna med dokumentärt slarv?

Mikael Van Reis
031-62 47 12
mikael.vanries@gp.se

Läs mer

- [Abba hade politisk agenda](#)
- [Leverantör knäckt av Saab](#)
- [Nya flyg från Göteborg](#)